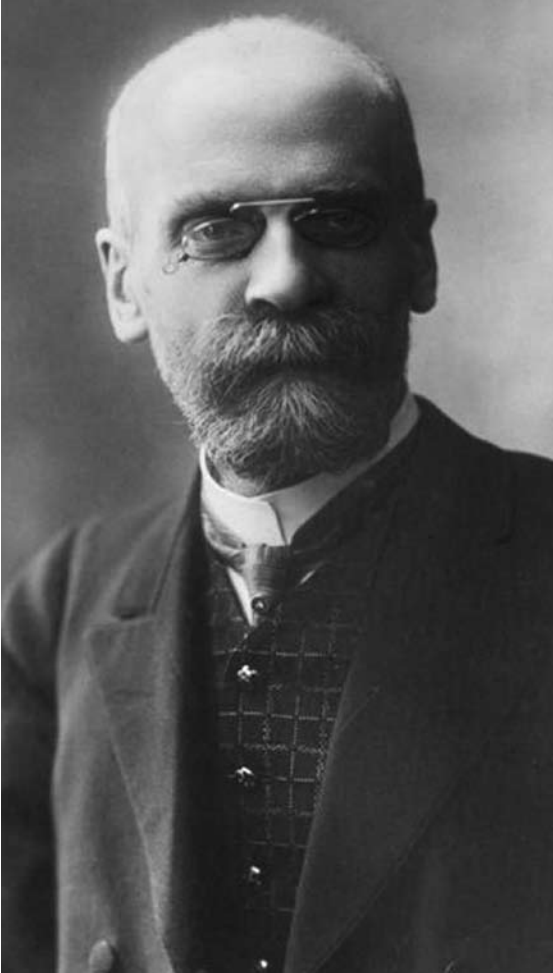

PSİKOLOJİ'DEN SOSYOLOJİ'YE

TÜRKİYE'DE DURKHEIM SOSYOLOJİSİNİN DOĞUŞU

ZAFER TOPRAK

Sosyoloji 19. yüzyılın buhranlarına bir çözüm arayışıydı. Sanayi Devrimi ile birlikte kapitalizm iyice serpilmiş, emekçi kesimin talepleri gelişmiş ülkelerin ana sorunu olmuştu. Her türlü "aşırı" akımlar emekle sermaye arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyordu. Fransa'da sosyoloji Auguste Comte ile Le Play'in öncülüğünde doğdu. Osmanlı aydınları da benzer bir çizgiyi izlediler. Sosyoloji Batı'nın izinde bio-organisist ve psikolojik okulların güdümünde gelişti. Ünlü Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası uzviyetçi sosyolojinin temsilcisi oldu. Ancak Comte'un çizgisinden yola çıkan Durkheim ile sosyoloji bambaşka bir kisveye bürünüyordu.

LIBERALİZMDEN SOLİDARİZME

II. Meşrutiyet bir bilinçlenme çağıydı. Sosyal bilimlerde de önemli bir atılım gözlemlendi. Sosyoloji ve iktisat bu yıllarda toplumda yer etti. İktisat bilinci II. Meşrutiyet yıllarında köklü dönüşüme uğradı. Osmanlı iktisadi açıdan geri kalmıştı. İktisadi kaygılar dönemin dergilerinde, gerek kuramsal, gerek uygulamaya yönelik iktisat içerikli birçok yazının yayınlanması-

na neden oldu. Özellikle tarım-sanayi seçeneği sürekli tartışıldı; iktisadi gelişmeye yönelik değişik çözümler dergi ve gazete sütunlarında yer buldu. Liberal nitelikteki *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, tarımdan yana ağırlık koyarken, diğer uçta doğmakta olan ve sanayileşmeyi öneren Müslüman-Türk girişimcilerinin yayın organı *Sanayi* dergisi yer aldı. *Sanayi* dergisi, kendi deyişiyle "Türk'ün sanayi sahasında atacağı millî adımlar"ı özendiriyordu; Sanayi Devrimi'nden yoksun kalan Osmanlı toplumunun en kısa sürede iktisadi bağımlılıktan kurtularak bir sanayi ülkesine dönüşmesini diliyordu. *Sanayi* dergisine göre ulusal varlık ancak sanayileşerek korunabilirdi. Dergi öte yandan çalışma koşullarının iyileştirilmesi için çaba sarf ediyordu. Nitekim Mütareke yıllarında işçi sorunlarına daha yoğun eğilerek sosyalist yazarlara sayfalarında yer verecekti.

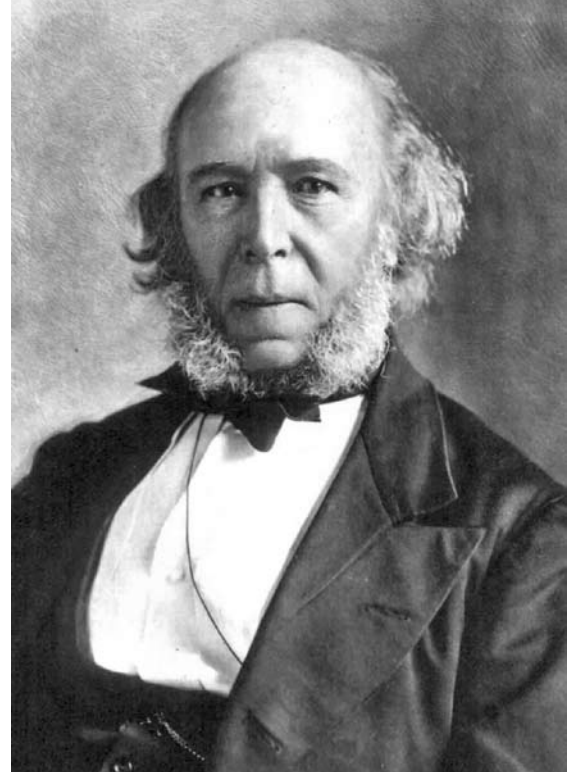
Dönemin iktisadi konularda İttihad ve Terakki'nin görüşlerini yansıtabilecek olan dergi *İktisadiyyat*

Mecmuası'ydi. Savaş tüm dünyada iktisadi düşüncede köklü dönüşümlere neden olmuştu. Savaşan ülkeler liberal politikaların çözümsüzlüğünü görüyor, "müdahale"den başka çıkar yol görmüyordu. *İktisadiyyat Mecmuası* da devletin iktisadi hayata karışmasından yanaydı. 19. yüzyıl liberalizmi artık gündemden düşmüştü. List'in "milli iktisad"ı, Smith'in "liberal iktisad"ına üstün gelmişti. Ulus-devlet inşa sürecinde "devlet iktisadiyyatı" kaçınılmazdı. Tabii bu tür bir müdahalecilik o yıllarda giderek dergilerde geniş yer tutan solidarizm ya da dayanışmacılık, eski terimiyle "tesanütçülük"le, ya da dayanışmacılıkla uyum içerisinde geliştirecekti. Solidarizm, liberalizm ile kollektivizmin arasında bir orta yol olarak görülüyordu. "Devlet iktisadiyyatı" aynı zamanda sosyal devlete açılan kapıydı. Cihan Harbi'nin neden olduğu toplumsal çöküntü Osmanlı hayatında dayanışmacılığı gerektirmiş, uzlaştırıcı bir dünya görüşü olarak solidarizmi kaçınılmaz kılmıştı. Bu nedenle çelişen toplumsal sınıflar yerine uzlaşan meslek zümreleri konacak, korporatist yönü giderek belirginleşen meslekçilik vurgulanacaktı. Osmanlı'da toplumsal düzen ancak ahlak normlarıyla denetlenerek sağlanacaktı. Bu yıllarda gündeme gelen halkçılığın iktisadi boyutu müdahaleci bir devlet modelini gerektiren iktisadi dayanışmacılıktı. Cihan Harbi yıllarında bu işlevi İttihatçıların yarı resmi yayın organı *İktisadiyyat Mecmuası* üstlenecekti.

1908 ile 1918 arası on yılı kapsamasına karşın Osmanlı düşünce dünyasında o güne değin görülmedik dönüşümler yaşanmıştı. İttihat ve Terakki 1908'de her yönüyle liberal bir nitelik taşıyan *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'yla yola

çıkışmış, *İktisadiyyat Mecmuası* gibi koyu müdahaleci bir dergiyle 1918'e ulaşmıştı. 1908'in İngiliz hayranlığı Balkan Harbi ertesi Alman hayranlığına dönüşmüştü: *İktisadiyyat Mecmuası*'na göre Türklerin Alman milletini örnek almaları gerekiyordu; Almanların Friedrich List'i gibi Türklerin de milli iktisatçıları olmasıydı. Bu yılların Alman hayranlığı *Yeni Mecmu*'da izleniyordu. "Alman İttihatçılığı" Türkler'e örnek olarak gösteriliyordu: Gökalp'e göre Almanlar kültürel birlik, iktisadi birlik ve siyasal birlik olmak üzere üç aşamada ulus devletlerini kurmuşlardı. Gottfried Wilhelm von Leibniz önderliğinde "Almanlık cereyanı" ulusal birliğin kültürel boyutunu oluşturmuş, Friedrich List'in çabalarıyla gerçekleştirilen gümrük birliği iktisadi birliği sağlamıştı. Otto von Bismarck'ın iktidarıyla da Prusya önderliğinde siyasal birlik oluşmuş ve böylece "Alman İttihatçılığı" amacına ulaşmıştı. Gökalp'e göre Türk İttihatçılığı da aynı yolu izlemeliydi. Türkçülüğün ilk aşaması olan kültürel birlik, ya da "harsî Türkçülük" dil ve edebiyat alanında başlatılmıştı. Savaş yıllarında gündeme gelen "milli iktisad" ise iktisadi birliği gerektirecekti. Her iki birliği noktalayacak olan siyasi birlikti.

İktisadiyyat Mecmuası yanı sıra Cihan Harbi'nin son yılında yayımlanan "müdahaleci" diğer bir iktisat dergisi *Ulum-ı Siyasiyye ve İktisadiyye Mecmuası*'ydi. Bu arada savaş yıllarında güçlenen bir "milli ticaret" anlayışı vardı. Bu çevrelerin yayın organı *Ticaret-i Umumiyye Mecmuası*'ydi. Ahmed Hamdi (Başar)'ın yayımladığı dergiye göre, milliyetçilik, iktisadi bağlamda koruyuculuğu gerektiriyordu. Ulusal varlık ancak ulusal nitelikte bir ik-

tisadi yapıyla gerçekleştirilebilirdi. Bu nedenle serbest ticaret ilkesi bir kenara bırakılmalı, sanayileşmeye ağırlık veren bir "milli iktisad" politikası izlenmeliydi. Öte yandan tarımsal ve hayvansal ürünleri girdi olarak işleyebilecek bir sanayi, ülke tarım ve hayvancılığını da geliştirecekti.

Böylece Cihan Harbi yılları dergilerinde liberal iktisadi düşünceye karşı çıkmış, müdahaleci, ya da devletçi bir tutum takınılmıştı. Bu tür anlayışın ilk belirtileri daha 1910'ların ilk yarısında *Türk Jurdu*'nda filiz vermeye başlamıştı. 1908'in liberal ortamı, rekabet olanaklarından yoksun Müslüman-Türk esnafı güç durumda bırakmış, yabancılara geniş iktisadi olanaklar sağlamıştı. *Türk Jurdu* dergisine göre koruyucu bir iktisat politikası kaçınılmazdı. Yusuf Akçura'ya göre, bir Türk burjuvazisi oluşturulmalıydı. Alexander Lvovich

Bio-organisistler arasında en popüler olanı Herbert Spencer (1820 – 1903).

Emile Durkheim (1858- 1917), (yan sayfa).

Durkheim'in yeğeni 1928 yılında Marcel Mauss tarafından yayınlanan *Le Socialisme* kitabı, (yan sayfa).

Durkheim sosyolojisi

Durkheim'in psikolojiden bağımsız sosyoloji görüşleri Henri Hubert, Marcel Mauss, Célestin Bouglé, Lucien Lévy-Bruhl, Maurice Halbwachs, Georges Davy

gibi sosyologlarca 20. yüzyıla taşınarak Fransız sosyolojisinin omurgasını oluşturacaktı. Bu evrede Durkheim'in rakibi Gabriel Tarde'di. Tarde'in görüşleri özellikle Amerika'da rağbet görmüş, yeni bir psikoloji okulunun doğuşuna vesile olmuştu. Ve nihayet Herbert Spencer'in organisist, uzviyeti

anlayışı farklı bir çizgiyi temsil ediyordu. Spencer'in görüşleri Espinas ve daha sonra René Worms tarafından benimsenecek ve 20. yüzyıla taşınacaktı. Osmanlı toplumunda ise Durkheim sosyolojisi 1908 ertesi Selanik aydınları arasında zemin bulacaktı.

Parvus'un yazılarına da yer veren *Türk Yurdu*, iktisadi bağımsızlık sorununa değinen ilk Osmanlı dergisi sayılabilir. Benzer bir yaklaşım *İslam Mecmuası*'nda da izleniyordu. Bu dergide Ahmed Muhiddin, List'ten esinlenerek uluslararası işbölümüne karşı çıkıyor; ulus düzeyinde kendi kendine yeterli bir ekonomik düzenlenmiş olduğunu vurguluyordu.

Son olarak II. Meşrutiyet yıllarında "aydınlanma" düşüncesini doruğa taşıyacak olan dergi *Jeni Mecmua*'ydı. Bu yıllarda "avam" ya da "ahali" sözcükleri yerini "halk" sözcüğüne bırakmıştı. Halkçılık ve dayanışmacılık *Jeni Mecmua* sayfalarında derinlik kazandı. Halkçı düşüncenin ilk belirtileri ve bu arada köycülük, Türk Ocağı'nın kurulduğu yıllarda ortaya çıkmıştı. Türk Ocağı ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti çevresinde toplanan Osmanlı aydınları *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerini yayınlamış-

lardı. Halka gitmeyi, halka inmeyi, halkı uyarmayı amaçlayan Osmanlı popülistlerinin sözcülüğünü ilk evrede Yusuf Akçura üstlenmişti. *Türk Yurdu*'nda ulusun halktan kaynaklandığı vurgulanıyor, halktan ayrı bir ulus kavramının düşünülmemeyeceği belirtiliyordu. Uluslaşabilmek için halkı yükseltmek gerekiyordu. Osmanlı aydını halka doğru "inme"li, halkı anlamalıydı. Bu tür bir anlayışın sosyolojik yönü *Jeni Mecmua*'da kristalleşti. Savaş yıllarında yayımlanacak olan *İctimaiyyat Mecmuası* artık sosyolojinin Osmanlı bilim dünyasında sarsılmaz bir yer edindiğinin kanıtıydı. Bu arada Gökalp, korporatist görüşlerini *Millî Tetebbular Mecmuası*'nda da işleyecek, ülkeyi korporasyonların ulusal düzeyde temsilcilerinden oluşacak bir meclisle yönetmeyi önerecekti. Gökalp, savaşın sonlarına doğru Alman "millî iktisad"ıyla, Fransız "solidarizm"ini harmanlıyor; savaşın neden oldu-

ğu iktisadî ve toplumsal çöküntüye "ahlâkî" normlarla yüklü bir çözüm getiriyordu.

Ziya Gökalp ve Tekin Alp'in *Jeni Mecmua*'daki solidarizm ya da "tesanütçülük" üzerine yazıları Durkheim'ın bu iki düşünür üzerinde ne denli derin etkileri olduğunu gösteriyordu. O tarihlerde Durkheim'ın görüşlerinin Fransa dışında bu denli etkin olduğu bir başka ülke bulmak olanaksızdı. Sosyoloji 1908 ertesinde Osmanlı topraklarında hızla yer edinmiş ve her türlü derde deva bir bilim olarak algılanmıştı. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, 1908 ile birlikte İstanbul ve Selanik'te iki farklı sosyoloji yeşerecekti. İlki *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası* çevresinde psikolojiden esinlenen daha "bireyci" anlayışı yansıtıyordu. August Comte ve Spencer dergide hâkim konumdaydı. İkincisinde ise Alfred Fouillée ve Emile Durkheim'ın

Ahmed Şuayib (1876- 1910)
Hayat ve Kitaplar.

Durkheim'ın Sosyolojik Yöntemin Kuralları'nın 1943 yılında yapılan ilk baskısı.

Organisist toplum anlayışı

Organisist, ya da uzviyetçi kuramlar ise 19. yüzyılın ikinci yarısında atomcu, bireyci, mekanik görüşlere tepki olarak gündeme gelmişti. Birçok düşünür Fransız Devrimi'nin hüsrarla sonuçlandığı kanısındaydı. Bundan böyle bireylerin sözleşmesiyle oluşan toplum anlayışı, bir diğer deyişle toplumsal atomculuk yerini organisist kuramlara bırakacaktı. Louis de Bonald, Joseph de Maistre, Edmund Burke, Adam Müller, Johann Gottfried

Herder, Gotthold Ephraim Lessing, Johann Gottlieb Fichte, Immanuel Kant, Friedrich Wilhelm, Joseph Schelling, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, tüm bu düşünürler organisist anlayışın yaygın bir konum kazanmasında önemli rol oynadılar. Ve 19. yüzyılda organisist toplum anlayışı Karl Christian Friedrich Krause, Saint Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer gibi düşünürlerce hâkim bir konum elde edecekti. Özellikle 19. yüzyılda

biyoloji alanında görülen büyük ilerleme toplumsal alanda organisist kuramların da gelişimine katkıda bulunacaktı. Osmanlı'da sosyoloji ilk evrelerinde bio-organisist ve psikolojik ekollerin güdümünde gelişti. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda sosyolojiye açılım sağlayacak kalemler Ahmed Şuayib, Rıza Tevfik, Salih Zeki (ve de Halide Salih), Bedii Nuri ve Sâti kardeşler, Asaf Nefi ve Doktor Edhem'i'di.

II. Meşrutiyet yıllarında "aydınlanma" düşüncesini doruğa taşıyacak olan dergi *Yeni Mecmua*'ydı.

Clébule Célestin Charles Alfred Bougle'in eseri Mustafa Suphi'nin çevirisi *İlm-i İctimai*.

Hoca Tahsin'in *Psiholoji yâhûd 'İlm-i Rûh* adlı eseri.

Osmanlı sosyal bilim dünyasının temel sorunu Batı biliminin kavramlarına karşılık bulmaktı. "Ulûm-ı ictimaiyye" aslında toplumsal bilimler anlamına geliyordu. Nitekim dergide de kullanılan ve türetilen sözcükler her zaman sosyolojiyi en geniş boyutuyla kapsıyordu. Derginin önsözünde de buna dikkat ediliyor ve "ulûm-ı ictimaiyye" tercih görüyordu.

daha "toplumcu" sosyoloji açılımı söz konusuydu. Selanik'te savunulan "Yeni Hayat" anlayışı sosyolojinin de "yeni"sini gündemine almıştı.

ULUM-I İKTİSADİYYE VE İCTİMAİYYE MECMUASI

İstanbul'da yayımlanan *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*. II. Meşrutiyet'le birlikte pozitivist düşüncenin sözcülüğünü üstlenmişti. Akademik görünümde yirmi altı sayı çıkan dergide iktisadi ve sosyal sorunlar klasik liberal anlayış ışığında değerlendirilecekti. Sosyolojiyle ilgili ilk kapsamlı yazılar yine bu dergide yer aldı. Mehmed Cavid, Rıza Tevfik ve Ahmed Şuayib'in çıkardıkları derginin ilk sayısında yer alan manifesto niteliğindeki "Mukaddime ve program" başlıklı yazıda derginin sosyoloji alanında göstereceği çaba vurgulanıyordu: Auguste Comte'un "hikmet-i ictimaiyye" ve Le Play'in "ilm-i cem'iyet" alanındaki çalışmaları son zamanlarda "şayan-ı hayret" bir ilgi doğurmuştu. Sosyoloji 19. yüzyılın ikinci yarısında o derece gelişim

göstermişti ki, hemen her konuda, her soruna "ulûm-ı ictimaiyye"ye derde deva gözüyle bakılıyordu. Osmanlı sosyal bilim dünyasının temel sorunu Batı biliminin kavramlarına karşılık bulmaktı. "Ulûm-ı ictimaiyye" aslında toplumsal bilimler anlamına geliyordu. Nitekim dergide de kullanılan ve türetilen sözcükler her zaman sosyolojiyi en geniş boyutuyla kapsıyordu. Derginin önsözünde de buna dikkat ediliyor ve "ulûm-ı ictimaiyye" tercih görüyordu. Üç kurucu yazarın ortak kaleme aldıkları bu giriş yazısına göre "ulûm-ı ictimaiyye" sayesinde artık felsefe, tarih, hukuk, ahlak, sanat hakkında beşeri bilgiler tümüyle değişmiş, bambaşka ufuklara açılmıştı. Bu tür bir açılımı bu bilim alanlarını başlatan Batılı öncüler bile hayallerinden geçiremezlerdi. Artık, "ulûm-ı ictimaiyye" olmaksızın devlet ricali girişeceği yenilik ve ıslahat hareketlerinde izlenecek yolu bulamayacaklardı. Bunu bütün bilim adamları itiraf ediyorlardı. Bu nedenle, bundan böyle dergi "ulûm-ı ictimaiyye" alanında ünlenmiş yazarların seçkin yayınları hakkında

ayrıntılı makalelere yer verecekti. Ancak, bu konuda bir uyarıda bulunmayı da gerekli görüyordu. Batı'da gelişen fikirler konusunda temkinli davranmak gerekiyordu. Batı'da aşırı köktenci fikir hareketleri de doğmuştu. Toplumlara sarsan bu tür fikirlerin dergide yeri yoktu. "Hikmet ve ihtiyat, vazife ve hak" yolu derginin rehberi olacaktı. Dergiye göre, o gün için aşırı fikirler sosyalizm, komünizm, anarşizm ve feminizm olarak tanımlanıyordu.²

Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası, Sâtî el Husri, Bedii Nuri, Asaf Nef'i, Dr. Edhem, Faik Nüzhet gibi birçok genç yazara dergi sayfalarını açmıştı. *Servet-i Fünûn*'ün pozitivist dünya görüşü, Ahmed Şuayib aracılığıyla bu dergiye ulaşmıştı. Evrimcilik, ya da o günkü deyişle "tekâmül" derginin temel ilkesiydi. August Comte ve Spencer'den etkilenen yazarlar, evrim ve organik toplum görüşüne geniş yer vereceklerdi. 18. asırda Fransız felsefesi ağırlıklı olarak "ferdiyyet" taraftarıydı. Ve bunun sonucu olan Fransız Devri-

Sanayi dergisine göre ulusal varlık ancak sanayileşerek korunabilirdi.

İktisadiyyat Mecmuası devlet in iktisadi hayata karışmasından yanaydı.

mi ve İnsan Hakları Beyannamesi, "cemiyet"ten çok "ferd" in hukukuna sahip çıkmıştı. Bu bir ölçüde Jean-Jacque Rousseau'nun "mukavele-i ictimaiyye" ya da toplum sözleşmesinin sonucuydu. "Cemiyet" yapay bir olguydu; bireyler arası yapılan bir sözleşme sonucuydu. Toplum bir organizma olarak görülüyor, insanlar tarafından "imal edilmiş" yapay bir "şirket" olarak algılanıyordu. Kısaca sosyolojinin gündeme gelişine kadar Fransız felsefesi, toplumu bireylerin arzusuyla ortaya çıkmış bir sözleşmenin mahsulü olarak görüyordu. Almanya'da ise bireyleri devlete tabi kılan bir anlayış hâkimdi. Fransa'da "ferdiyyet" fikri ağırlığını koyarken, Almanya'da "devlet" ön plana çıkıyordu. Almanya'da bu devlet hissi, devlet azameti, devlet "dini" Alman filozofu Hegel'den kaynaklanıyordu. 19. yüzyılın ortalarında gündeme gelen sosyolojik düşünce devleti değil, "millet"i ele almış "millî vahdet" bireyi aşan toplum anlayışını benimsemişti. Ama bu aşamada birey göz ardı edilmemiş, o nedenle psikoloji ile sosyoloji arasında yakın bağ kurulmuştu.

Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası liberal bir dergiydi.

Kurucularından Mehmed Cavid, Smith-Ricardo-Bastiat çizgisinde iktisat kitapları yazmış, uluslararası işbölümüne inanmıştı. Osmanlı, bu nedenle tarım ülkesiydi ve tarım ülkesi kalmalıydı. Yapay yöntemlerle sanayileşmek ülkeyi fakirleştirirdi. Osmanlı toprakları yabancı sermaye olanaklarından en geniş ölçüde yararlanmalıydı. Balkan Harbi'ne kadar süren Meşrutiyet liberalizminin sözcüsü *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'ydı. Derginin en önemli özelliği Osmanlı topraklarına sosyolojiyi getirmesiydi. Ancak bu sosyoloji organisist bir sosyolojydi. Bir diğer deyişle Emile Durkheim öncesi yaygın olan sosyolojydi. Bu nedenle de derginin sosyolojiye yönelik yazıları Herbert Spencer'in ötesine geçmiyordu. Durkheim henüz keşfedilmemişti ve Osmanlı düşüncesinde yer almıyordu.

Toplumları organizmalara, ya da insan bedenine benzeten anlayışın kökenleri çok eski zamanlara uzanıyordu. Hint, Çin, Eski Yunan ve Roma felsefelerinde bu tür benzetmeler vardı. İnsan her şeyden önce biyolojinin yasalarına bağlıydı; toplumsal olaylar da biyolojik olayların bir türüydü. Bu nedenle toplum bir organizmaydı. Ortaçağ düşünürleri de bu yola başvurmuşlardı. Niccolò Machiavelli, Tommaso Campanella gibi düşünce dünyasında çığır açan düşünürler toplumların insan doğasındaki evreler gibi, çocukluk, ergenlik, yaşlılık gibi çağlardan geçtiklerini, tıpkı or-

ganizmalar gibi kimi kez sağlıklı, kimi kez hasta olduklarını ifade etmişlerdi. Sosyal fizikçiler ve atomcular bile bu tür benzetmelere başvurmuşlardı. Aslında organisist kuramlar ise 19. yüzyılın ikinci yarısında atomcu, bireyci, mekanik görüşlere tepki olarak gündeme gelmişti. Birçok düşünür Fransız Devrimi'nin hüsrarla sonuçlandığı kanısındaydı. Bundan böyle bireylerin sözleşmesiyle oluşan toplum anlayışı, bir diğer deyişle toplumsal atomculuk yerini organisist kuramlara bırakacaktı. Louis de Bonald, Joseph de Maistre, Edmund Burke, Adam Müller, Johann Gottfried Herder, Gotthold Ephraim Lessing, Johann Gottlieb Fichte, Immanuel Kant, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, tüm bu düşünürler organisist anlayışın yaygın bir konum kazanmasında önemli rol oynadılar. Ve 19. yüzyılda organisist toplum anlayışı Karl Christian Friedrich Krause, Saint Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer gibi düşünürlerce hâkim bir konum elde edecekti. Özellikle 19. yüzyılda biyoloji alanında görülen büyük ilerleme toplumsal alanda organisist kuramların da gelişimine katkıda bulunacaktı. Antropolojinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu denli rağbet görmesi bir rastlantı olamazdı. Toplumsal yaşamı biyolojik verilerle anlatan değişik kuramlar doğmuştu. Darwin'den sonra biyolojinin temelini özellikle organizma, soyçekim, ayıklanma, değişim, uyum, yaşam kavgası, gibi alanlar oluşturacaktı.

İttihad ve Terakki 1908'de her yönüyle liberal bir nitelik taşıyan *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'yla yola çıkmıştı.

Cihan Harbi'nin son yılında yayımlanan "müdahaleci" diğer bir iktisat dergisi *Ulum-ı Siyasiye ve İktisadiye Mecmuası*'ydı.

Savaş yıllarında güçlenen "milli ticaret" anlayışını benimseyen çevrelerin yayın organı *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*'ydı.

Böylece bio-organik anlayış, toplumsal yaşamı biyolojiyle açıklamaya çalışan görüş, Paul von Lilienfeld, Albert Eberhard Friedrich Schäffle, René Worms, Jacques Novicow gibi düşünürlerce savunuldu. Toplum ya da toplumsal zümre, biyolojik organizmaların özel bir türüydü. Toplum bir organizma olduğuna göre yapı ve görev bakımından biyolojik organizmalara benziyordu. Toplum da biyolojide organları yöneten yasalara bağımlıydı. Sosyoloji öncelikle biyoloji üzerine kurulmalıydı. Bio-organisistler toplumsal olayları açıklamak için biyolojik organlarla toplumsal "organlar" arasında sürekli karşılaştırmalara başvuracaklardı. Lilienfeld'e göre insan topluluğu doğal organlar gibi gerçek bir varlıktı. Toplum doğanın bir devamından başka bir şey değildi. İnsanlar arasındaki karşılıklı etkilerin bir sistemiydi. Bu nedenle sosyoloji, biyolojinin temelleri üzerine kurulmalıydı. Schäffle toplumdaki entelektüel ve pedagojik kurumları sinir sistemine benzetiyor, devleti de organik bir görüşle anlatıyordu.

Bio-organisistler arasında en popüler olanı Herbert Spencer'di. Osmanlı erken sosyolojisinde de Spencer başköşeyi işgal ediyordu. Nitekim *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye* dergisi bunun somut kanıtıydı. Toplumsal organizma ile biyolojik organizma arasındaki benzerliği anlatırken şu hususlara dikkat çekiliyordu: İkisinde de büyüme vardı; büyürken her ikisinin de yapı ve görevlerinde farklılaşma baş gösteriyordu; her ikisinin de parçaları arasında bir karşılıklı bağımlılık vardı; her ikisi de hücre, birey gibi birimlerden oluşmuştu; her ikisinin de birer besi, birer dağıtım, birer düzenleyici sistemi vardı. Organlardaki damar ve dolaşım sistemi, toplumda ticaret yollarına tekabül ediyordu.

Osmanlı düşüncesi ulus inşa sürecinde bu tür organisist ya da uzviyetçi yorumlara her zaman başvurdu. Gökalp bu tür düşünce sahibi Osmanlıların başında geliyordu. "Milli iktisad"ın temel dayanak noktalarından biri organisist anlayıştı. Gökalp, İttihad

ve Terakki örgütlerine yayınladığı bir genelgede "millet, iktisadi kapitülasyonlardan kurtulması için her şeyden önce kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini söylüyordu. Bunun için ise önce 'iktisadi teşkilât'a sahip olmak gerekiyordu. Millettin siyasi örgütü devletti. Devlet bir uzviyet olarak görülürse bu uzviyeti hareket ettirici aygıt, Gökalp'in deyişiyle "cihâz-ı hareki" millet idi. Millet toplumsal uzviyete benzetiliyor, iktisadi örgüt ise bu uzviyetin kan dolaşım aygıtı, 'cihâz-ı deverân' oluyordu. İnsan uzviyetinde hareket aygıtının merkezi beyindi; ulusal uzviyette de siyasal örgütün merkezi Kabine'ydı. Benzer düşünüşle, insanın kan dolaşımının merkezi kalp olduğuna göre, ulusal uzviyette de iktisadi örgütün bir düzenleyici merkezi, 'merkez-i nâzımı', bir diğer deyişle 'kâlbî' olması gerekiyordu. İşte ulusta kan işlevini gören 'kredi'ydi. Kalbin kan dolaşımını düzenleyişi gibi millette de tüm kredileri 'banka' dağıtmaktaydı. Ziya Gökalp bu benzetmeden yola çıkarak Osmanlıların "milli

Durkheim'in Osmanlı sosyolojisine etkisi

Sosyolojiyi psikolojinin boyunduruğundan koparan ve sosyolojiyi bağımsız bir bilim konumuna getirecek olan Emile Durkheim'di. Ancak *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nda Durkheim'in adı bile geçmiyordu. Durkheim'da kolektif bilinç, bireysel bilinçten tümüyle ayrılacak, 1894'te yayımlayacağı *Les règles*

de la méthode sociologique'de toplumun bireylerin bir toplamı olmadığını, bir bireşimi, sentezi olduğunu, toplumsal yaşamın açıklamasının psikolojik yaşamda değil, gene toplumsal hayatta aranması gerektiğini savunacaktı. Durkheim, kolektif bilinci bireysel bilinçten farklı kılarken "dışsallık" ve "baskı" olmak

üzere iki nesnel niteliğe başvuruyordu. Toplumsal olay din, ahlak, hukuk, mantık gibi türlü şekiller altında bireysel bilinçlere "dış"tan geliyor, bireyin iradesi dışında ona zorla kabul ettiriliyordu. Durkheim, sosyolojiye bireysel bilinç ve bireysel tasarıdan bağımsız olan toplumsal bilinç ve toplumsal tasarısı sokmuştu.

deverân-ı demi"nin merkezinin, yani 'millî kalbi' olmadığı sonucuna varıyordu." Sonuç olarak, genelgede, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin teşviki ve Babiâli'nin yardımıyla kurulan Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası'nın siyasal bağımsızlığı sınırlandıran engelleri gidereceği, Osmanlıların şiddetle muhtaç oldukları "millî kalbe" sahip kılacağı vurgulanıyordu.³

Célestin Bouglé
(1870–1940) .

EMILE DURKHEIM VE SOSYOLOJİK METOT

19. yüzyıl sosyolojisinde biyolojinin yanı sıra psikolojinin de önemli bir konumu vardı. Bilindiği gibi Auguste Comte, bilimleri matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji olarak sıraya dizmişti. Bu sıralamada psikolojinin yeri yoktu. Auguste Comte'un sıralamasını Stuart Mill ve Herbert Spencer eleştirmiş, her ikisi de biyoloji ile sosyoloji arasına sosyolojiye temel oluşturacak psikolojiyi sokmuşlardı. Böylece sosyoloji, psikoloji temeli üzerine kurulmuş, psikolojizm akımı ya da psikoloji okulundan doğmuştu. Bu görüş *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda da hâkim konumdaydı. Aslında psikoloji kitap-

ları Osmanlı'da sosyolojiden önce yayımlanmaya başlanmıştı. Bu bir ölçüde Abdülhamid'in baskıcı ortamıyla yakından ilgiliydi. "Cemiyet" her halukârda sakıncalı bir sözcüktü. Oysa psikolojide sakınılması gereken bir husus yoktu. Hoca Tahsin'in 1884 tarihli eserinin adı *Psiholoji yahud İlm-i Ruh*'tu. Bu Osmanlı'da psikoloji üzerine yayımlanmış ilk risaleydi. Eserde Fenn-i Ahvâl-i Ruh, İlm-i Ahvâl-i Ruh, Fenn-i Psiholoji ve Psikolociya psikoloji için kullanılan Osmanlıca karşılıklardı.⁴

Sosyolojiyi psikolojinin boyunduruğundan koparan ve sosyolojiyi bağımsız bir bilim konumuna getirecek olan Emile Durkheim'di. Ancak *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda Durkheim'in adı bile geçmiyordu. Durkheim'da kolektif bilinç, bireysel bilinçten tümüyle ayrılacak, 1894'te yayımlayacağı *Les règles de la méthode sociologique*'de toplumun bireylerin bir toplamı olmadığını, bir bireşimi, sentezi olduğunu, toplumsal yaşamın açıklanmasının psikolojik yaşamda değil, gene toplumsal hayatta aranması gerektiğini savunacaktı. Durkheim, kolektif bilinci bireysel bilinçten farklı kılarak "dışsallık" ve "baskı" olmak üzere iki nesnel niteliğe başvuruyordu. Toplumsal olay din, ahlâk, hukuk, mantık gibi türlü şekiller altında bireysel bilinçlere "dış"tan geliyor, bireyin iradesi dışında ona zorla kabul ettiriliyordu. Durkheim, sosyolojiye bireysel bilinç ve bireysel tasarıdan bağımsız olan toplumsal bilinç ve toplumsal tasarımı sokmuştu.

Özetlenecek olursa, sosyoloji 19. yüzyılın buhranlarına bir çözüm arayışıydı. Sanayi Devrimi ile birlikte kapitalizm iyice serpilmiş, emekçi kesimin talepleri gelişmiş ülkelerin ana sorunu olmuştu. Her türlü "aşırı" akımlar emekle sermaye arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyordu. Fransa'da sosyoloji bir anlamda Auguste Comte ile Le Play'in öncülüğünde doğmuştu. Her ne kadar sosyolojinin doğuşunu Montesquieu'ye kadar geri çekenler olmuşsa da Auguste Comte bir kırılma nokta-

sını oluşturuyordu. Comte'un sosyolojisinde örnek fizikti; Le Play'in "science sociale"i ise jeoloji üzerine kuruluydu. Comte genelleştirmeden yanaydı. Toplumsal zümreleri fizik olayları gibi "tecânüslü" yani kendi bütünlüğü olan varlıklar sayıyordu. Le Play ise zümreleri birbirlerinden farklı ayrı cinsten varlıklar olarak gördüğü için bireyselleştirici bir yöntem izliyordu. Comte'un çizgisinden yola çıkan Durkheim ile sosyoloji bambaşka bir kisveye giriyordu. Görüşleri Henri Hubert, Marcel Mauss, Célestin Bouglé, Lucien Lévy-Bruhl, Maurice Halbwachs, Georges Davy gibi sosyologlarca 20. yüzyıla taşınarak Fransız sosyolojisinin omurgasını oluşturacaktı. Bu arada Durkheim'in rakibi Gabriel Tarde'di. Tarde'in görüşleri özellikle Amerika'da rağbet görmüş, yeni bir psikoloji okulunun doğuşuna vesile olmuştu. Ve nihayet yukarıda da sözü edilen Herbert Spencer'in organisist, uzviyetçi anlayışı farklı bir çizgiyi temsil ediyordu. Spencer'in görüşleri Espinas ve daha sonra René Worms tarafından benimsenecek ve 20. yüzyıla taşınacaktı.

Osmanlı'da sosyoloji ilk evrelerinde yukarıda da belirtildiği gibi bio-organisist ve psikolojik ekollerin güdümünde gelişti. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda sosyolojiye açılım sağlayacak kalemler Ahmed Şuayib, Rıza Tevfik, Salih Zeki (ve de Halide Salih), Bedii Nuri ve Sâti kardeşler, Asaf Nefi ve Doktor Edhem'di.

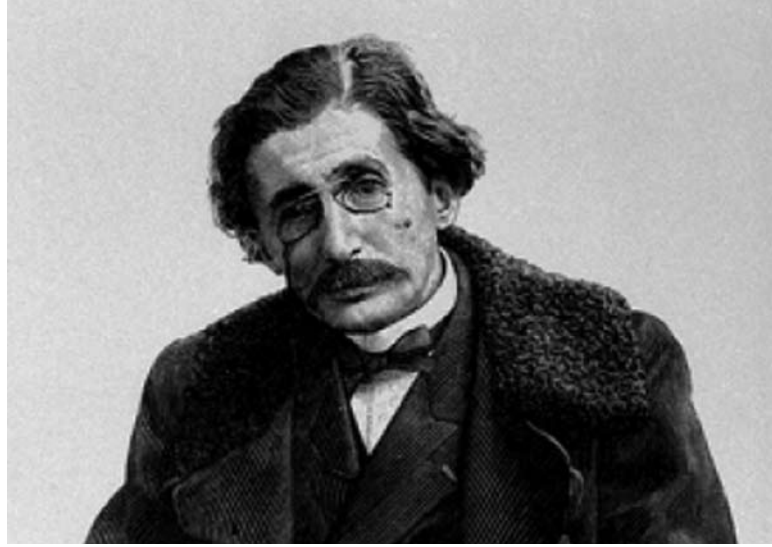
Ahmed Şuayib *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın üç kurucusundan biriydi. 1876'da İstanbul'da doğmuş, Fatih Rüştüyesi, Vefa İdadisi ve Hukuk Mektebi'nde öğrenim görmüştü. Ülkede pozitivizmin tanıtımında en başta gelen yazarlardan biriydi. Seçkin bir düşünür, felsefeci ve hukuk adamıydı. Batı edebiyatını yakından izlemiş, *Servet-i Fünun* yazarlarına yer vermişti. 1908 Jön Türk devrimi ardından siyasete girmesi istenmişse de, Hukuk Mektebi'nde İdare Hukuku ve Devletler Hukuku derslerini vermeyi tercih etmişti. Bu dersler için *Hukuk-ı Umumiyye-i*

Düvel ve Hukuk-ı İdare adlı kitapları hazırlamıştı. 1910 yılında, 34 yaşındayken tifoya yakalanarak ölmüştü. Ahmed Şuayib'in *Servet-i Fünun*'daki yazıları daha sonra bir araya getirilmiş ve *Hayat ve Kitaplar* (1901) başlığı altında yayımlanmıştı. Pozitivist felsefenin yakın tarihi bu kitapta çok yönlü bir biçimde ele alınmıştı. Gabriel Monod, Ernest Lavisse, Gustave Flaubert, Carste Niebuhr, Theodor Mommsen ve Hippolyte Taine, Henri Bergson, Emile Boutroux, Alfred Fouillée, Shopenhauer gibi çağın ünlü yazarları ve filozoflarını Osmanlı aydın kesimi Ahmed Şuayib sayesinde tanıyacaktı. Hippolyte Taine'nin *Servet-i Fünun* üzerinde etkisi büyüktü. Bu arada Gabriel Tarde ve Emile Durkheim'in adını ilk duyuran yine Ahmed Şuayib olmuştu. *Servet-i Fünun*'daki makaleleri daha sonra *Hayat ve Kitaplar* adlı eserinde yer alacaktı. İlk baskısını 1901 yılında yapan bu kitapta Tarde ve Durkheim ilk defa Osmanlı literatüründe yer alıyordu.⁵ Eserde "Lâhika" başlıklı bö-

ise nominalistti; cemiyet "ruhun bir tecdidinden [yenilenmesinde] ibaretti". Ahmed Şuayib'in, Durkheim'la ilgili söylediği bu kadardı. O'nun odaklandığı sosyolog Tarde idi. "Tarde, şimdiki Fransız filozoflarının en parlak ve muktedirlerindedir" diyor, uzun uzun hayat hikâyesini anlatıyordu.⁶ Ahmed Şuayib'in ölümü üzerine *Ulum-ı İktisadiyye ve*

ların bireyden bağımsız, aksine bireye "zor"la kabul ettirilen bir tür toplumsal yaptırım olduğu kanısındaydı. Bu görüşler psikoloji ile sosyolojinin ilişkisini de belirliyordu. Durkheim'in ünü psikolojiden bağımsız bir sosyoloji bilimini inşa etmesiydi.

İşte bu farklı iki düşünce, 1908 sonrası İstanbul ve Selanik'te gündeme

Jean-Gabriel De Tarde (1843-1904).

Bedii Nuri bugün dayanışmacılık diye tanımladığımız solidarizmi okurlara ayrıntılı bir biçimde tanıtıyordu. Tabii solidarizm her ne kadar 19. yüzyılın neden olduğu toplumsal çöküntüye çözüm olarak önerilmiş ve yoksulları gözetmeyi hedeflemişse de sermaye çevrelerinin çıkarlarını rencide edebilecek bir ortam da yaratabilirdi.

lümde pozitivistin gelişiminden söz ediliyor, Auguste Comte'un "hikmet-i ictimaiyye"nin kurucusu addedildiği kaydediliyordu. René Worms'un kurmuş olduğu Société Internationale de Sociologie'ye ve çıkardığı *Revue Internationale de Sociologie* yıllıklarına yer verildikten sonra, 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başında "hikmet-i ictimaiyye" taraftarlarının iki ayrı kampta yer aldığı belirtiliyordu. Bu kamplardan ilkinin başında Durkheim bulunuyordu. Durkheim'in izinden gidenler "cemiyet, hakikî ve müteazziv [organize] bir mevcuddur" ilkesini benimsemişlerdi. Bir diğer deyişle toplum bağlantısı olmayan bağımsız bir olguydu. Ahmed Şuayib'e göre, bu çizgi realistti. Gabriel Tarde

İctimaiyye Mecmuası'nın 23. sayısı Asaf Nef'i'nin uzun bir nekroloji yazısına yer vermişti.⁷

Auguste Comte sonrası bir süre bocaladıktan sonra sosyolojinin soluklanmasına neden olan iki önemli akım 19. yüzyılın sonlarında doğmuştu. Bunlar Tarde ve Durkheim sosyolojisiydi. Gustave Tarde-Emile Durkheim çatışması Fransa'da olduğu gibi Türkiye'de de uzun süre gündemi işgal etti. Bu en azından 20'li yılların sonlarına kadar böyleydi. Aslında bu iki düşünürün uzlaşamadıkları konu toplumsal olguların kökeninde bireyin ya da toplumun olup olmadığıydı. Tarde bireyden yola çıkarak toplumsal olguları açıklarken, Durkheim toplumsal olgu-

gelecek iki farklı sosyolojiyi simgeleyiyordu. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası* sosyolojiden söz ederken psikolojiyle, ya da bireyle bağımlı koparamayan bir anlayışı simgeleyiyordu. Oysa Selanik, Durkheim'in izinde "tam bağımsız" bir sosyolojiyi savunuyordu. Gökalp sosyolojisi de son kertede Durkheim'i izleyecekti.

Biyoloji, psikoloji ve sosyolojinin bütünselliği *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın "ulum-ı ictimaiyye" sini oluşturuyordu. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın bu çizgiye oturmasında derginin kurucuları arasında yer alan Ahmed Şuayib'in önemli bir rolü vardı. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye*

iyiye *Mecmuası* 'nda yazdıklarında psikolojinin etkisi bariz bir biçimde gözlemlenebiliyordu. Sosyoloji bilimi *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda henüz kimlik kazanmamıştı. Çoğu yazar son keredede sosyolojiden değil, felsefeden söz ediyorlardı. "Ulum-ı ictimaiyye" o nedenle tam anlamında sosyoloji sayılmazdı. Sosyal ve beşeri bilimlerin bir tür amalgamıydı. Bu tür bir anlayış Ahmed Şuayib'de de hâkimdi. Kendisi velut bir yazar sayılırdı. Bir kere Fransız Devrimi'nin diğer Jön

nenin siyaset-i mezhebiyyeleri",¹⁰ beşinci, altıncı ve yedinci sayılarda "Avâmil-i ictimaiyye" başlığı altında sırasıyla "İrk nazariyyesi",¹¹ "Tesarât-ı muhiyye"¹² ve "Para"¹³ konuları ele alınmıştı. Sonraki sayılarda yayınlanan "Viyana Mü'temeri (Kongresi)"¹⁴ ve "İkinci Filip ve Ahfâdı"¹⁵ başlıklı yazıları onun her zaman tarihle dirsek teması içinde olduğunu kanıtlıyordu. "Terbiye, tahsil,"¹⁶ "Rusya - Tettebbuat-ı muhiyye ve ma'sheriyye",¹⁷ "Borsa muamelâtı"¹⁸ dergide çıkan diğer yazılarıydı.

Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası sosyolojiye bu denli geniş yer veren bir Osmanlı dergisi oluşu sıfatıyla sosyolojinin kurucusu Auguste Comte'u unutamazdı. Auguste Comte'un yaşamını ve düşüncesini Osmanlı okurlarına tanıtmak yine *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'na düşüyordu. Bu görevi ünlü matematikçi Salih Zeki üstlendi. Derginin ikinci sayısında Auguste Comte'a geniş bir yer ayrıldı. Bu arada Comte'un yaşamöyküsünü veren bölüm eşi Halide Salih'in [Edib] imzasıyla çıkacaktı.¹⁹

Sâtı Bey'in dergide "Uzviyetler ve cemiyetler"²⁰ ve "Mebâhis-i ruhiyye"²¹ başlıklı iki yazısı yer alacaktı. Sâtı Bey'e göre organik ya da uzvî yapı ve toplum aynı olayın iki farklı safhasıydı. Uzviyetler birer toplum, toplumlar birer uzviyetti. Uzviyetler de, toplumlar da değişik düzeylerde dayanışma üzerine kuruluydu. Sâtı Bey'in insan toplumların geleceğini dayanışma ve işbölümünde görüyordu. Bu bağlamda küresel beklentileri vardı. Zamanla ülkelerin birleşmesiyle büyük konfederasyonların kurulmasını olası görüyordu.

Sâtı Bey'in kardeşi Bedii Nuri de Mülkiye mezunuydu. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası* yanı sıra *Şehbal*'da yazıları yayımlanmıştı. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası* Bedii Nuri'nin "Hikmet-i ictimaiyye -i- Tarih-i hudûs (sonradan peyda olma) ve neş'eti,"²² "Kabilyyet-i ictimaiyye",²³ "Hayat-ı ictimaiyye",²⁴ "Beynelmilel Ulum-ı İctimaiyye Müessesesi'nin Yedin-

ci Kongresi" başlıklı yazılarına yer verecekti.²⁵ Bedii Nuri'nin Yedinci Uluslararası Sosyoloji Kongresi yazısı Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye için ayrı bir önem arz ediyordu. Zira solidarizm başlığı altında ileriki bölümlerde ele alınacak toplum felsefesi ilk kez, sosyolojik bağlamda bu yazıda yer alıyordu. Kongrede tartışılan temel sorun "teavün-i ictimai" yani sosyal yardımlaşma idi. Tartışmalar eninde sonunda dönüp dolaşıp Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın resmi ideolojisi olarak da nitelenen Radikal Parti lideri Léon Bourgeois'nın Osmanlıca "meslek-i teavün" diye çevrilen "solidarisme" konusuna odaklanmıştı.

Bedii Nuri bugün dayanışmacılık diye tanımladığımız solidarizmi okurlara ayrıntılı bir biçimde tanıtıyordu. Tabii solidarizm her ne kadar 19. yüzyılın neden olduğu toplumsal çöküntüye çözüm olarak önerilmiş ve yoksulları gözetmeyi hedeflemişse de sermaye çevrelerinin çıkarlarını rencide edebilecek bir ortam da yaratabilirdi. Bedii Nuri bu konuda da okurları teskin edecek bir cümleyle yazısına son veriyordu: "Teavün cemiyet için elzemdir, faydalıdır, fakat kavâid-i iktisadiyyeyi herc ü merc edecek derecede müfritâne olmama şartıyla!" Böylece, *İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda sosyalizm, anarşizm, feminizm tümüyle reddedilirken, solidarizm de risk faktörü içeren bir fikir hareketi olarak yorumlanmış oluyordu.

Dergide sosyolojik konulara değinen bir diğer yazar Asaf Nef'i idi. "Mücadele-i hayatiyye ve tekemmül-i cem'iyyat" adlı yazısında Gumpłowicz ve Novicow'un eserlerine atıfta bulunularak Sosyal Darwinizm'i ele alıyor, bu arada Buffon'la birlikte gündeme gelen ve Darwin'le derinlik kazanan "hayat mücadelesi" fikrinin Malthus'ta da görüldüğünü kaydediyordu.²⁶ Her canlı varlık, biri kendisini doğuran çevre, öteki geniş dünya çevresi olmak üzere iki etki altındaydı. Yazıda bir anlamda Lamarckizm ile Darwinizm harmanlanıyordu. Lamarck'ın ve Darwin'in doğayla ilgili bulgula-

Henri Bergson
(1859 –1941).

Türkler gibi onun da bilincinde derin izleri vardı. Nitekim derginin ilk sayısından itibaren, ölümüne değin tam 22 sayı "Fransız- İhtilâl-i Kebiri"ni seri yazı olarak yayımlamıştı. Dergide yer alan ilk yazı "Yirminci asırda tarih" Ahmed Şuayib'in kaleminden çıkmıştı.⁸ Yine aynı sayıda "Devlet ve cemiyet" adlı yazısı yer almıştı.⁹ İki, üç ve dördüncü sayılarda "Hürriyet-i mezhebiyye - Düvel-i mütemeddi-

rının Eflatun, Thomas More, Campanella ve Marx'ın toplumsal yaşamda aradıkları belirtildikten sonra tüm toplumsal sorunların ezenlerle ezilenler arasındaki kavgada odaklandığı sonucuna varılıyordu. Bu açıdan Asaf Nef'i, bir yandan Gumpowicz'in ırkçı yorumlarıyla arasına mesafe koyarak evrimci görüşleriyle Darwin'e uzanıyor, öte yandan Suphi Ethem'le birlikte Marksizmle dirsek teması kuruyordu. Nitekim dergi, Asaf Nef'i'nin "Demokrasi ve sosyalizm" adlı bir yazısına da yer verecekti.²⁷

Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası'nın bir diğer kurucusu Feylezof lakaplı Doktor Rıza Tevfik'ti. Tıp doktoru olan Rıza Tevfik hemen her konuda kalem oynatabilen bir yazardı. Siyasetten psikolojiye, biyolojiden antropolojiye farklı alanlarda kitap ve yazılarıyla ünlenmişti. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası'nın* ilk sayısına "Nüfus meselesi ve ehemmiyeti siyasiyesi ve ictimaiyesi" başlıklı yazısıyla katkıda bulundu.²⁸ Onu "Ahlâkın nüfusa tesiri"²⁹ izledi. Bilimleri tasnif eden "Tasnif-i ulüm - Bazı mukaddemat-ı felsefiyye" başlıklı felsefî yazısı ise iki sayıda yer aldı.³⁰ Öte yandan Meşrutiyet'in şiarı "hürriyet"ti. Rıza Tevfik bu konuya girmeden edemezdi. İki sayı tutacak olan yazısının başlığı "Hürriyet - İngiliz hekîm-i meşhuru John Stuart Mill hürriyeti nasıl anlıyor?"du.³¹ Stuart Mill yazısını Spencer izledi. Rıza Tevfik'in "Hükümet ve hürriyet hakkında Spencer'in felsefesi" başlıklı yazısı beş sayı sürdü.³² Anayasa üzerine yazısı ise "Hukuk-ı Esasiyyeye medhal" başlığını taşıyordu.³³ Ve nihayet "İngiltere'de bir amele köyü" Rıza Tevfik'in kaleme aldığı bir monografiydi.³⁴

* * * *

Osmanlı düşünce yapısında Tanzimat sonrası köklü dönüşümler izlendi. Bu süreçte İngilizcede "print culture" ya da "printed word" denilen matbaa ürünü yazılı kültürün ve basımın büyük önemi vardı. Osmanlı, Osmanlıca matbaa ile her

ne kadar Müteferrika sayesinde 18. yüzyılın ilk yarısında tanışmışsa da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kamuoyu oluşturacak bir basım etkinliğinden söz edilemezdi. Osmanlı'yı çağdaş bir topluma açan Kırım Harbi ertesi yayın hayatıydı. Bu süreçte dergiler ve gazetelerin büyük katkısı oldu. Ayrıca, önceleri risale -küçük kitapçık- olarak, ardından kitap olarak yayımlanan, popüler içerikte de olsa, eserler Osmanlı düşüncesine büyük katkıda bulundu. Tıpkı 18. yüzyıl Fransa'sında olduğu gibi önce bireyi, "ferd"i inşa etmesi gerekiyordu. Bu nedenle biyoloji ve psikoloji önem arz etti. Sosyal düşüncenin bu iki bilim alanıyla yakın bir bağı oldu. Ansiklopedist bir evrenin ardından pozitivist bir süreç başladı. 19. yüzyılda en azından Kıta Avrupası'nda Fransızca hâkimdi. Osmanlı'nın Batı'ya açılan penceresi Fransızcadı. Öte yandan sosyoloji bir bakıma Fransız icadıydı. Sosyal bilimlere Fransızca aracılığıyla varılması son

derece doğaldı. Diğer dillerdeki düşünürler de Fransızca üzerinden okunuyordu. İktisat bilimi "İngiliz" olmasına rağmen, Osmanlı'nın tüm iktisat bilgisi Fransızca kitaplar aracılığıyla idi. Belki bu nedenle, sosyoloji iktisada fark attı. Sosyolojide Osmanlı günceli üç aşağı beş yukarı yakalamıştı. İktisatta ise bu böyle değildi. 20. yüzyıl başında Osmanlı iktisadi düşüncesi hâlâ Adam Smith düzeyindeydi. Oysa iktisat almış başını gitmişti. Osmanlı hiçbir zaman neo-klasik iktisat nedir bilmedi. Adam Smith'den doğrudan doğruya Friedrich List'e geçti ve "milli iktisat"ı benimsedi. 20. yüzyılın klasiği John Maynard Keynes'in iktisadi düşüncesiyle ancak II. Dünya Savaşı ertesi tanıştı. 1929 Buhranı üzerine yazarın 1936'da yazdığı ünlü "Genel Teori" kitabı ancak 32 yıl sonra Türkçeye çevrilebildi. Oysa Durkheim sosyolojisi Anglo-sakson dünyadan önce Türkiye'de tanındı. Durkheim'in birçok eseri

Mehmed Cavid Bey (1875-1926).

İngilizceden önce Türkçeye çevrildi. Sosyoloji dersinin ilk ihdas edildiği ülkelerden biri Osmanlı Devleti'ydi. Bunda İttihatçıların büyük rolü oldu. Daha Selanik'ten itibaren İttihat ve Terakki sosyolojisi destekledi. Sosyoloji dergilerine finansal yönden arka çıktı. Ünlü ideologu, Merkez-i Umumi üyesi Ziya Gökalp, aslında Türkiye'ye sosyolojiyi geti-

ren kişi sayıldı. Sosyoloji ile iktisat arasındaki orantısızlık Gökalp'in düşüncesinde bariz bir biçimde görülebiliyordu. Gökalp'in sosyoloji yazıları ne denli derinlikliyse, iktisat yazıları da o denli sığıdı. İttihatçıları "milli iktisat"ı el yordamıyla buldular. Gökalp ise 1923'te kaleme aldığı *Türkçülüğün Esasları*'nda bile hâlâ, Batı'da "guild socialism" diye bilinen

zanaat üzerine kurulu bir tür korporatif yapıyı savunacaktı. Bir diğer deyişle sosyoloji Osmanlı son döneminde başat bir bilimdi. Sosyolojizm her derde deva bir bilim alanı olarak görüldü. Büyük Millet Meclisi'nin Cumhuriyet kurulurken Durkheim'in *İctimai Taksim-i Amel*'i³⁵ [Toplumsal İş Bölümü] adlı eseri Türkçeye çevirtmesi rastlantı olamazdı.

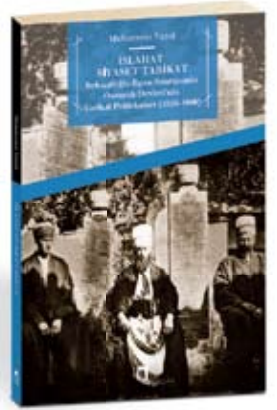
DİPNOTLAR

- 1 *İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda yer alan toplumsal düşünceyi bugüne kadar en ayrıntılı biçimde ele alan Hilmi Ziya Ülken'dir. Bak: Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları & Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013. İlk baskı, Konya: Selçuk Yayınları, 1966]. Hilmi Ziya Ülken'in bu büyük eserinin en büyük eksiği yazarının aşağıdaki bölümlerde sözü edilecek olan *Yeni Felsefe Mecmuası*'ni görmemiş oluşudur. Tüm kitap boyunca *Yeni Felsefe Mecmuası*'ndan tek bir dipnotta söz edilmektedir. Verilen tarih de yanlıştır. Bu nedenle Durkheim'in Osmanlı'ya gelişinde ketum davranmaktadır. Ahmed Şuayib'i zikretmekle yetinmektedir. *İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda yer alan iktisadi düşünce için bak: Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012. İlk baskı, İstanbul: Yurt Yayınları, 1982.] Ayrıca son zamanlarda yayımlanan üç kitap: Deniz Karaman, *Cavid Bey ve Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001; Atilla Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2006; ve Atilla Doğan-Haluk Alkan, *Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2010.
- 2 Ahmed Şuayib, Mehmed Cavid, Rıza Tefvik, "Mukaddime ve Program," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 1, 15 Kanun-ı evvel 1324, s. 1-10.
- 3 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s. 259-260.
- 4 Hoca Tahsin Merhum, *Külliyat-ı Hoca Tahsin'den - Psikoloji yahud ilm-i Ruh*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1310.
- 5 Ahmed Şuayib, *Hayat ve Kitaplar*, İstanbul, 1317. Ahmed Şuayib'in 1912 yılında vakitsiz ölümü üzerine Maliye Nazırı Cavid Bey'in girişimiyle ikinci kez yayımlandı: *Hayat ve Kitaplar*, [Maliye Nazırı-i Muhterem Cavid Bey'in müsaade-i mahsuseleriyle ikinci def'a olarak tab' edilmiştir], İstanbul: Matbaa-i Hukukiyeye, 1329. [Musavver Servet-i Fünun gazetesine derc edildikten sonra tab' edilmiştir.] Kitabın Latin harfleriyle baskısı için bak: Ahmed Şuayib, *Hayat ve Kitaplar*, hazırlayan: Erdoğan Erbay, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2005.
- 6 "Tarde bir zamandan beri bütün faaliyet-i zihniyyesini ulum-ı ictimaiyyeyi tettebbua hasr ederek bu zeminde de asar-ı muazzama ve nefise yazmağa muvaffak olmuştur. İki hafta evvel ulum-ı ahlikiyye ve siyasiyye akademisinde Levet'nin yerine aza intihab olduğuna gibi altı ay mukaddem de Collège de France'in 'felsefe-i cedide' muallimliğine tayin edilmiştir." *Hayat ve Kitaplar*, İstanbul: Matbaa-i Hukukiyeye, 1329, s. 187.
- 7 Asaf Nef'i, "Ahmed Şuayib," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 2, cilt 3, sayı 11/23, 1 Teşrin-i sani 1326, s. 1013-1023.
- 8 Ahmed Şuayib, "Yirminci asırda tarih," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 1, 15 Kanun-ı evvel 1324, s. 11-24.
- 9 Ahmed Şuayib, "Devlet ve cemiyet," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 1, 15 Kanun-ı evvel 1324, s. 54-71.
- 10 Ahmed Şuayib, "Hürriyet-i mezhebiyye-İslamiyyet ve Katolik kilisesi," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 2, 15 Kanun-ı sani 1324, s. 145-162; "Hürriyet-i mezhebiyye - Düvel-i mütemeddeninin siyaset-i mezhebiyyeleri," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 3, 15 Şubat 1324, s. 315-340.
- 11 Ahmed Şuayib, "Avâmil-i ictimaiyye -1- İrk nazariyyesi," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 5, 1 Mayıs 1325, s. 40-80.
- 12 Ahmed Şuayib, "Avâmil-i ictimaiyye -2- Tesrât-ı muhiyye," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 145-160.
- 13 Ahmed Şuayib, "Avâmil-i ictimaiyye -3- Para," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 7, 1 Temmuz 1325, s. 289-321. "Bütçe raportörü kardeşim Cavid'e".
- 14 Ahmed Şuayib, "Viyanâ Mü'temeri (kongresi)," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 8, 1 Ağustos 1325, s. 481-504.
- 15 Ahmed Şuayib, "İkinci Filip 1559-1598 ve ahlâfı," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 3, sayı 9, 1 Eylül 1325, s. 20-46; "İkinci Filip 1598-1665 ve ahlâfı," sayı 10, 1 Teşrin-i evvel 1325, s. 170-190.
- 16 Ahmed Şuayib, "Terbiye, tahsil," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 3, sayı 9, 1 Eylül 1325, s. 97-112.
- 17 Ahmed Şuayib, "Rusya - Tettebbuat-ı muhiyye ve ma'şeriyye," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 3, sayı 11, 1 Teşrin-i sani 1325, s. 289-306; sayı 12, 1 Kanun-ı evvel 1325, s. 457-475.
- 18 Ahmed Şuayib, "Borsa muamelâtı," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 2, cilt 1, sayı 3 / 15, 1 Mart 1326, s. 425-432; cilt 2, sayı 5 / 17, 1 Mayıs 1326, s. 577-612.
- 19 Salih Zeki & Halide Salih, "Auguste Comte - Felsefe-i müsbete," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 2, 15 Kanun-ı sani 1324, s. 163-197.
- 20 Sâti, "Uzviyetler ve cemiyetler," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 8, 1 Ağustos 1325, s. 433-454.
- 21 Sâti, "Mebahis-i ruhiyye," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 3, sayı 9, 1 Eylül 1325, s. 71-87; sayı 10, 1 Teşrin-i evvel 1325, s. 145-170.
- 22 Bedii Nuri, "Hikmet-i ictimaiyye -1- Tarih-i hudûs (sonradan peyda olma) ve neş'eti," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 5, 1 Mayıs 1325, s. 81-108.
- 23 Bedii Nuri, Kabiliyyet-i ictimaiyye-i -1- Kabiliyyet-i ictimaiyye hakkında bir fikr-i umumî," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 7, 1 Temmuz 1325, s. 322-353.
- 24 Bedii Nuri, "Hayat-ı ictimaiyye -1- Cemiyet ne demektir?" *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 3, sayı 9, 1 Eylül 1325, s. 1-19.
- 25 Bedii Nuri, "Beşinci Ulum-ı İctimaiyye Müessesesi'nin Yedinci Kongresi," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 3, sayı 10, 1 Teşrin-i evvel 1325, s. 191-197.
- 26 Asaf Nef'i, "Mücadele-i hayatiyye ve tekemmül-i cem'iyat," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 8, 1 Ağustos 1325, s. 455-480.
- 27 Asaf Nef'i, "Demokrasi ve sosyalizm," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 161-171.
- 28 Doktor Rıza Tefvik, "Nüfus meselesi ve ehemmiyet-i siyasiyyesi ve ictimaiyyesi," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 1, 15 Kanun-ı evvel 1324, s. 34-53.
- 29 Rıza Tefvik, "Ahlâkî nüfusa tesiri," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 2, 15 Kanun-ı sani 1324, s. 233-248.
- 30 Rıza Tefvik, "Tasnif-i ulum - Bazı mukaddemat-ı felsefiyye," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 1, sayı 3, 15 Şubat 1324, s. 364-388; sayı 4, 15 Mart 1325, s. 499-536.
- 31 Rıza Tefvik, "Hürriyet - İngiliz hekim-i meşhuru John Stuart Mill hürriyeti nasıl anlıyor?" *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 5, 1 Mayıs 1325, s. 19-39; sayı 6, 1 Haziran 1325, s. 190-237.
- 32 Doktor Rıza Tefvik, "Hükümet ve hürriyet hakkında Spencer'in felsefesi," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 2, sayı 7, 1 Temmuz 1325, s. 354-368; cilt 3, sayı 10, 1 Teşrin-i evvel 1325, s. 224-246; sene 2, cilt 1, sayı 1 / 13, 1 Kanun-ı sani 1325, s. 107-118; sayı 2 / 14, 1 Şubat 1325, s. 238-245; cilt 2, sayı 5 / 17, 1 Mayıs 1326, s. 672-690.
- 33 Rıza Tefvik, "Hukuk-ı Esasiyyeye medhal," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 2, cilt 1, sayı 4 / 16, 1 Nisan 1326, s. 532-586; cilt 2, sayı 5 / 17, 1 Mayıs 1326, s. 613-629.
- 34 Doktor Rıza Tefvik, "İngiltere'de bir amele köyü," *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, sene 1, cilt 3, sayı 10, 1 Teşrin-i evvel 1325, s. 209-223.
- 35 Emile Durkheim, *İctimai Taksim-i Amel*, İstanbul: Matbaa-i Amire 1340. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti neşriyatından aded: 4. Telif ve Tercüme Heyetince tetkik ve kabul edilmiştir.

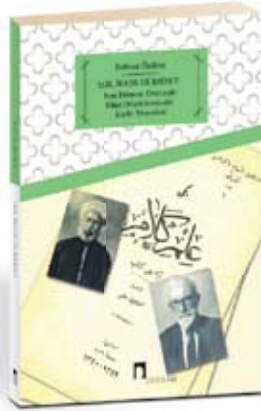
DERGÂH YAYINLARINDAN ÇAĞDAŞ TÜRK DÜŞÜNCESİ SERİSİ

Mehmet Birgül
İrade Hareket İsyân
Büyük Boy, 451 sayfa

Muharrem Varol
İslahat, Siyaset, Tarikat
Büyük Boy, 488 sayfa

Rıdvan Özdiñç
Akıl İrade Hürriyet
Büyük Boy, 382 sayfa

İsmail Kara
**Nurettin Topçu Hayatı
ve Bibliyografyası**
Özel Boy, 135 sayfa

Klodfarer Cad. 3/20 Sultanahmet
T: (212) 518 95 79 (2 hat)

www.dergahyayinlari.com

DERGÂH